

КУЛЬТУРАЛЬНА СОЦІОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Стаття присвячена розгляду теорії культуральної соціології Дж. Александера та порівнянню її з іншими підходами до вивчення культури в соціології. Окреслено відмінності концептуалізації понятійного апарату цієї соціологічної теорії. В контексті “висхідних” та “низхідних” зсувів розглядається проблема повернення до емпіричного та деактуалізації теорії. Розглянуті особливості визначення “слабкої” та “сильної” програм у дослідженні культури.

Keywords: *cultural sociology, upward shift, downward shift, strong program, weak program, sociology of culture.*

Ключові слова: *культуральна соціологія, висхідний зсув, низхідний зсув, сильна програма, слабка програма, соціологія культури.*

Ключевые слова: *культуральная социология, восходящий сдвиг, нисходящий сдвиг, сильная программа, слабая программа, социология культуры.*

Останнім часом у сучасній теоретичній соціології, передусім – американській теоретичній соціології, спостерігаємо так званий “культуральний поворот”, концепція якого активно розробляється Дж.Александром, Дж.Тернером, П.Штомпкою та іншими науковцями. Особливо помітні певні теоретико-методологічні зсуви під впливом досягнень постструктуралізму, постмодернізму, теорії наративу, семіотичних досліджень тощо. Незважаючи на те, що у світовій теоретичній соціології наразі ведеться критичне обговорення культуральної соціології *cultural sociology* (зокрема, згідно з зауваженнями Г.МакЛеннана, твердження культуральної соціології є дескриптивними тео-

ретичними реконструкціями, які не можна ні довести, ані спростувати [7, р. 13]) та культурального повороту як такого, не можна оминати увагою і той факт, що він певним чином модифікував ряд усталених способів концептуалізації та емпіричних досліджень у різних соціологічних напрямках.

Засновником культуральної соціології вважається Дж.Александр – видатний американський соціолог, професор Єльського університету, директор Центру культуральних досліджень. Передусім він став відомим у науковому співтоваристві своєю неофункціоналістською теорією, метою якої було обґрунтування збалансованого підходу до таких суперечливих дихотомій, як рівновага та зміни, згода та конфлікт, структура та агентство. Однак, як неодноразово підкреслював сам Александр, у аспекті дослідницьких можливостей, методологічного інструментарію неофункціоналізм не має права вважатися завершеною, повнокровною теорією, незважаючи на те, що в науковому співтоваристві цей підхід здобув широку підтримку.

1998 рік ознаменував нову віху в науковій розробці дослідника. Саме цього року він публікує свій “Неофункціоналізм та після нього”. Ця робота кладе початок розробці нових підходів; нових не лише концептуально, а і з позиції наявності принципово іншого теоретико-методологічного інструментарію, покликаного відповісти на потребу дослідження динамічної соціокультурної сфери, вивчення віртуальної реальності, дедалі більш складного продукування смислів за допомогою символів, знакових кодів та симулякрів. З цього часу Александр починає також розробку нової парадигми культуральної соціології. “Сильну програму” культуральної соціології він починає розробляти разом зі своїми аспірантами, які, спираючись на єдність наукових поглядів, створили Culture Club на базі Каліфорнійського університету. Дещо згодом, уже в Єльському університеті, Александр заснував Центр культуральної соціології (Center of Cultural Studies), який очолює разом з Роном Ейерманом та Філіпом Смітом.

Тут доцільно було детальніше окреслити відмінності концептуалізації понятійного апарату. Ми вважаємо доцільним використовувати саме назву “культуральна соціологія”, і тут дуже важливо відокремити її від ряду інших подібних за звучанням та визначенням понять. Так, ми маємо “соціологію культури” – найпоширеніший термін, який використовується з метою визначення спеціальної соціологічної теорії, тоді як культуральна соціологія є специфічною парадигмальною сферою соціологічного знання. Схожим чином її дефініціює і сам автор цього термінологічного концепту. У статті Танчера та Скокової ми знаходимо таке визначення культуральної соціології: культуральна соціологія – це вивчення колективних (інтерсуб’єктивних) смислів, що ґрунтуються на спільних моральних засадах, емоціях та цінностях та справляють домінуючий, формувальний (погляди, оцінки, ставлення тощо) вплив на індивідів та групи [3, с. 30]. У цій же статті культуральна соціологія окреслюється як нова гуманістична методологічна парадигма, що передбачає побудову моделей розуміння ціннісно-орієнтованого соціального світу, з’ясування його смислів, зокрема з огляду на національно-територіальну зумовленість і часову прив’язку; а також зіставність теорій, які можуть бути використані; неперервність фактами, досвідом, даними – лише історією [3, с. 30]. Проте, незважаючи на такий детальний розгляд, наданий цій темі згаданими науковцями, у вітчизняній соціології ця понятійна диференціація все ще залишається маловід-рефлексованою та недостатньо концептуалізованою.

Соціологія культури тлумачить культуру як певний зовнішній елемент, відокремлений від домінуючого змісту. Вона пояснює її з “важких” змінних, як дещо “м’яке”, залежне, а не як дійсну незалежну змінну, зазначає Семашко [8, с. 836]. Незначна роль, яка відводиться культурі у соціології культури, ставить її на позицію “слабкої програми” (weak program), яку Александер, наслідуючи Гірца, називає “худим описом” (*thin description*) культури. Таким чином, Александер резюмує, що класичний період соціологічної теорії (до якого він відносить Дюркгайма,

Вебера, Парсонса, Маркса, Міллса та ряд інших) ознаменовано саме “слабкою програмою” [1]. Проте він не зупиняється на цьому і в сучасних теоріях культури також виокремлює чотири типи “слабкої програми”, до яких він відносить теорію “виробництва та споживання”, бірмінгемську школу праці М.Фуко і П.Бурдьє.

Повертаючись до дифініціювання понять, зазначаємо, що в обох випадках йдеться про дослідження культури, її динаміки, концептуальних та методологічних засобів, феноменів, кейсів, з метою встановлення певних взаємозалежностей між ними та суспільством у цілому. Незважаючи на загальну спрямованість, ці два конструкти є здебільшого відмінними версіями соціологічного підходу до вивчення культури. Адже соціологія культури, як і будь-яка теорія середнього рівня, дає можливість тлумачити культуру з позиції галузевої соціології, розглядаючи культурну компоненту в аспекті включеності її в суспільне життя. Таким чином, культура трактується як специфічний предмет соціологічного вивчення.

Першим кроком утвердження і становлення культуральної соціології, незважаючи на запеклу полеміку, вважається герменевтичний проект “рясного опису” (thick description), концепт якого ми зустрічаємо в роботі Поля Рікера (що вважається одним із послідовників Гірца). Культура тут трактується як рясний та складний наратив із витонченим рівнем впливу на соціальне життя. Так, Гірц постійно зазначає, що ми маємо прирівнювати суспільства до наративів, інтелектуальним центром яких виступає потреба пояснення змісту, концентруючи свою увагу на факті культурної автономії [5, р. 159]. Александром же визнання культурної автономії набуває чи не найбільш важливої якості його “сильної програми”.

Таким чином, він доповнює Гірца, який часто неоднозначно сприймав загальну теорію, тим не менш, активно імпліфікуючи її в тканину своєї теорії, поступово рухаючись до герменевтики універсального [2, с. 314]. Оскільки культура являє собою життєвий наратив, автономія культури та текстуальність соціального життя складають дві

“незмінних” змінних “сильної програми”, об’єднуючись із імперативом, який встановлює семіотичні механізми, за допомогою яких функціонує культура.

У випадку визначення культуральної соціології фактично йдеться про вивчення культури соціологічними засобами. Звідси і поділ дослідником сфери дослідження культури на “слабку” та “сильну” програми. Таким чином, припускаємо те, що культуральна соціологія може вважатися фундаментальним знанням про суспільство, адже тут соціальне починає інтерпретуватися крізь призму культурного, а соціум набуває характеристики “похідної” від культури.

У контексті культуральної соціології Александер активно розробляє проблематику смислів, занурюється в площину інтерпретативних актів, які керують поведінковими патернами індивідів. Осмислені дії формуються на основі культурного порядку. Саме тут можна простежити зв’язок науковця із його вчителем Т.Парсонсом щодо стосунків між матеріальними факторами та культурою, які в цьому контексті розглядаються не як протиставлення певного внутрішнього досвіду зовнішній детермінованості, а як співвідношення відмінних аналітичних рівнів спільного емпіричного світу [1, с. 35]. Бо згідно з концепцією Парсонса діячі інтерналізують смисловий порядок, який набуває ширшої якості, ніж набір соціальних інтеракцій, частиною якого вони, власне, і є, дія є одночасно символічною, соціальною і мотиваційною. Таким чином, адекватний аналіз емпіричної реальності можна провести лише за умови врахування взаємодії всіх трьох аналітичних систем.

Александер висловлює припущення, згідно з яким колективні смисли, засновані на моральному контексті та емоціях, активно впливають на індивідів та соціальні групи. Основним завданням культуральної соціології, на думку Александера, є виявлення внутрішньої культурної архітектури соціального смислу за допомогою аналізу понять кодової, наративної та символічної дії. У дослідженні внутрішньої архітектури соціального змісту вчений спирається на соціологію Дюркгайма, структурну семіотику,

постструктуралізм, символічну антропологію, методи нарративу та деконструкції, тобто, в загальному, – на структурну герменевтику. Культура фактично відповідно до останньої розуміється Александером як життєвий текст, що базується на культурних кодах, моральних універсалах, символах, смислах та дискурсі [6, р. 14–15].

Загалом американські соціологи у своїх роботах певним чином зводять культуру до дії, але без матеріалістичного редукціонізму Бурдье. Александер же дотримується не стільки прагматистської, скільки герменевтичної традиції. Він переконаний, що герменевтика може вважатися найкращим шляхом просування культуральної соціології. Основою такого трактування є розуміння культури не тільки як нарративу (за Гірцем), а й як тексту, що підтримується різного роду знаками та символами. Містком між герменевтичним дослідженням Гірца та культуральною соціологією виступає нарративна теорія, і в цьому контексті не можна не згадати про Леві-Стросса, що долучив до розуміння автономії культури синтез лінгвістичного та соціологічного підходів. Сенси характеризуються певною автономією від соціальної детермінації, оскільки вони є похідними від знакової системи. Культура тут набуває характеристик тієї ж об'єктивної структури, що й матеріальний соціальний факт.

Александер не виключає інших способів трактування та розуміння культури. Ознакою “здорової” науки (*healthy science*) він вважає теоретичний плюралізм та активне обговорення. “Завдання” слабкої програми та її “необхідність” полягають у тому, щоб на основі розвінчання помилок редукціоністської соціології культури сформува-лася потужна та істинна культуральна соціологія. Таким чином, “сильну програму” культуральної соціології ми можемо дифініціювати як плюралістичну, проте вона не виключає незалежності та автономності інших соціальних факторів, і певним чином надати їй визначення міждисциплінарності та синтетичності, адже вона об'єднує одразу декілька наукових підходів.

Зрештою, суть теоретико-методологічного підходу Александера полягає в тому, що він дає змогу глибше зрозуміти

природу сучасного соціального життя та соціальних конфліктів, вивчати амбівалентність та парадокси віртуальної реальності, співвідношення відкритого та латентного, суті та перформансу, і досягає цього, як уже було зазначено, спираючись на багаж структурної герменевтики. Вчений та дослідник, крім класичного соціологічного теоретизування, активно залучається і до емпіричних розробок, вдало імпліфікуючи їх у тканину загального контексту своєї розробки.

Саме про повернення до емпіричного та розгляду його кризь призму епістемології та структурної герменевтики говорить нам науковець. Він зазначає, що наразі соціальна наука може розумітися як діалектика, яка коливається між слабкою та сильною герменевтикою. Александер, відмітивши факт оживлення теоретичного дискурсу, порушує вищою мірою дискусивне питання: що могло стати причиною відкидання теоретичного дискурсу?

Згідно з його позицією існує дві теорії: практична, що полягає в створенні так званого теоретичного повороту нових фреймів, у межах яких буйним квітом розквітлі емпіричні соціальні науки: він говорить про те, що ми стали свідками глибинної зміни настроїв та появи неясного передчуття завершення кризи теорії і з ним не можна погодитись, можливо, це відчуття розвинулося у зв'язку із новим соціальним ладом та, у будь-якому разі, професійні шляхи визначних теоретиків 60-х рухалися теренами цього зсуву в суб'єктивній орієнтації; та теоретична, адже теорія через свою масштабність та всеосяжність (йдеться про мета-наративи ХХ ст.) не змогла динамічно зреагувати на стрімкі зміни, що відбулися в соціальному просторі [4, р. 38].

Александер, розкриваючи своє розуміння епістемології, вводить поняття “висхідного” (*upward shift*) та “низхідного зсуву” (*downward shift*) [4, р. 23]. Перший окреслюється ним як повернення до “високої” теорії, другий же – як віддалення від неї. Безумовно, не можна сказати, що суттєве “віддалення” від теорії є цілковито негативним явищем, адже в результаті “низхідного зсуву” (*downward*

shift) виник цілий ряд дослідницьких програм, присвячених дослідженню рас, здоров'я, тіла, брендів, естетики та економіки, а в результаті ми отримуємо нове знання соціальних структур: від мереж до нормативного гетеросексуалізму, від радикальних постколоніальних режимів, та космополітизму до пам'яті тіла. Александер зосереджується на втраті дискурсивної здатності в процесі “низхідного зсуву”.

Введення науковцем таких термінів, як “висхідний” та “низхідний” зсуви також видається досить цікавим з позиції ієрархічно упередженої структури. Ми далекі від думки, аби вважати, що визначення Александера, надані вище згаданими “зсувами”, мають ієрархічний підтекст, хоча це і не виключено. Можливо, йдеться про занурення до глибинних структур та опрацювання дрібних деталей у той час, як теорія, так би мовити, з висоти пташиного польоту озирає простір соціальних перспектив. То, власне, про що мова? А мова про те, що в процесі низхідного зсуву була втрачена дискурсивна здатність.

“Низхідний зсув” повернув більшість науковців назад до емпіричного. Таким чином світ знову опинився на роздоріжжі між теорією та фактом. Це шлях у нікуди, тому, аби уникнути його, необхідно розглянути можливість впровадження культуральної соціологічної науки.

Теорія навряд чи суцільно відійшла на периферію, скоріше був втрачений уніфікований, абсолютний вид теорії як амбіційної кінцевої інстанції. Світ значень сучасної теорії, одержимий власними множинними мовами, власними творчими світилами. І тут, на нашу думку, логічно постає питання: а чи не означає це початок індивідуалістичної термінологічної кризи, де немає абсолютних референтів?

Світ теорії закрився соціально, економічно та культурно від світу, в якому творяться вимірюються та верифікуються соціальні факти. Особливо відчутно це в економічному аспекті, адже той “фінансовий голод”, який відчула теорія наприкінці 80-х, свідомо відокремившись від прибуткових сфер, значним чином відчутний і сьогодні.

Теорія свідомо відокремлюється від емпірії та фінансових потоків, таким чином намагаючись прикласти руку до свого величного повернення. Александер, безумовно, наголошує на вразливості домінуючої емпірії, яка не забезпечена теоретичним підґрунтям, проте важливо й те, що автор не заперечує значущості та непересічної ролі емпіричного у розширенні предмета сучасної соціологічної теорії. Завдяки цьому досліджуються нові для теорії об'єкти – від глобальності до людської тілесності. Сьогодні ж сучасну американську культуральну соціологію тлумачать як продукт власних теоретичних традицій цієї дисципліни і європейських напрямів.

Література

1. *Александер Дж.* Аналитические дебаты: понимание относительности автономии культуры / Дж.Александер // Социологическое обозрение. – 2007. – Т.6. – №1. – С. 17–37.
2. *Гирц К.* Интерпретация культур / Гирц К. – М., 2004. – 560 с.
3. *Танчер В.* Культуральна соціологія: “сильна програма” досліджень смислів соціального життя / В.Танчер, Л.Скокова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2009. – №4. – С.19–42.
4. *Alexander Jeffrey* Social Science as Reading and Performance: A Cultural-Sociological Understanding of Epistemology / Alexander Jeffrey and Reed Isaac // European Journal of Social Theory. – 2009. – №12 (1). – P. 21–42.
5. *Alexander J.C.* Clifford Geertz and the Strong Program: The Human Sciences and Cultural Sociology / J.C.Alexander // Cultural Sociology. – 2008. – Vol. 2(2). – P. 157–168.
6. *Alexander J.C.* The Strong Program in Cultural Sociology: Elements of a Structural Hermeneutics / Alexander J., Smith P. // The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology. – Oxford, 2003. – P.11–26.
7. *McLennan G.* The New American Cultural Sociology: An Appraisal / McLennan G. // Theory, Culture & Society. – 2005. – Vol. 22(6). – P.1–18.
8. *Semashko L.* Review of Jeffrey C. Alexander's book The Meanings of Social Life: a Cultural Sociology / L.Semashko Review of Books. – 2006. – Vol. 21 (6). – P.834–838.